

Затулівітер Владислав,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
vlad.zatuliveeter@gmail.com

«НАЙПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДІЯЧ» ЄЛИСАВЕТГРАДА

Статтю присвячено недостатньо вивченій національно-патріотичній, культурно-виховній діяльності Миколи Федоровича Федоровського, невідомого трудівника на народній ниві у другій половині XIX – на початку XX століття. Талановитий громадський діяч, організатор, педагог, публіцист, доброчинець, військовослужбовець плідно працював над ствердженням української культури та національної самоідентифікації серед населення Єлисаветградщини. Це була смілива й ризикована робота в умовах, коли культурно-освітня політика царизму тісно перепліталася з національною задля поступового злиття національних регіонів у єдину державу через денаціоналізацію та насильницьку русифікацію. Крім того, специфіка військової служби також передбачала ряд обмежень. А втім, просвітителю доклав значних зусиль у створення та тривалу успішну історію єлисаветградських ремісничо-грамотного училища й товариства поширення грамотності та ремесел. Ці унікальні за своєю специфікою установи відчутно покращили загальний культурно-освітній рівень населення. Зусиллями викладачів та учнів Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, членів Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел серед містян регулярно організовувалися доброчинні недільні читання прогресивної літератури, влаштувалися театральні вистави, концерти, художні виставки, було відкрито безплатну народну бібліотеку-читальню. Крім того, саме активна організаторська робота М. Федоровського стала фундаментальною складовою у формуванні в місті першого професійного українського театру корифеїв. Публікація також відображає чисельні приклади систематичного й наполегливого пропагування та поширення Миколою Федоровичем української мови, українського мистецтва, національно-патріотичного виховання задля розвитку українізації регіону. Єлисаветградський період життя подвижника був роками плідного розвитку, гуртування місцевої прогресивної інтелігенції на національно-гуманістичних засадах, де ключова роль М. Федоровського беззаперечна.

Ключові слова: М. Федоровський, культурно-освітня, просвітницька громадсько-патріотична діяльність, Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел, Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище, театр корифеїв.

Культурно-освітня, просвітницька діяльність прогресивної української інтелігенції другої половини XIX століття, спрямована на пробудження національної самосвідомості, істотно розширила підвалини як народної освіченості, так і національного патріотизму українців. Дослідження такого фундаментального аспекту плекання національної самоідентифікації не втрачає своєї актуальності і в сучасних умовах. Активна просвітницько-пропагандистська діяльність Миколи Федоровича Федоровського перетворила його на найяскравішого та по суті найпершого борця за просвітництво містян тодішнього Єлисаветграда в дусі національно-патріотичного виховання.

Серед досліджень, присвячених непересічній, багатогранній діяльності М. Федоровського, є чимало сучасних історичних та історико-педагогічних публікацій. У деяких із них лише побіжно згадуються основні віхи організаторсько-просвітницької роботи подвижника під час його життя у Єлисаветграді (Люта О. М., 1999 (а); Люта О. М., 1999 (с); Олізько О. В., 2020 (а); Боса І. О., 2011; Філоненко О. В., 2015). Серед інших домінувала увага здебільшого до внеску просвітителя в загальний культурно-освітній розвиток простого люду через аналіз еволю-

ції Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел і Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища (Люта О. М., 1999 (b); Люта О. М., 2000; Олізько О. В., 2020 (b); Олізько О. В., 2020 (c); Калініченко Н. А., 2016). Разом із тим і досі мало висвітленою залишається педагогічно-освітня й громадсько-просвітницька діяльність подвижника, спрямована на пробудження національної самосвідомості українців. Тому метою нашої статті є спроба з'ясувати роль М. Федоровського у ствердженні української культури й національно-патріотичного виховання серед мешканців тогочасної Єлисаветградщини.

Докорінні зміни державного устрою Російської імперії після реформ другої половини XIX століття стали причиною того, що в Україні розгорнувся широкий народний рух за культурно-національне відродження. Період його найвищої активності припав на 1860-ті роки, коли громадська культурно-освітня діяльність набула надзвичайної актуальності та інтенсивності. Тодішні просвітницькі ідеї громадськості вимагали нестандартних рішень, оскільки в Україні освітня політика царизму тісно перепліталася і з національною, головна мета якої полягала в поступовому злитті національних окраїн у єдину державу шляхом денаціоналізації та насильницької русифікації українців. Тож у цих умовах політична функція навчальних закладів значно домінувала над освітньою, що й позначилося на вкрай низькому освітньому рівні населення України.

Саме на цей час припав єлисаветградський період життя Миколи Федоровича Федоровського, «найпершого українського діяча нашого міста», людини «невсипучої енергії, широкої ініціативи й міцної волі, яка не хотіла рахуватися ні з якими перешкодами»¹. Такими словами оцінила важливий внесок Миколи Федоровича у справу народного просвітництва його сучасниця, колега, однодумниця Наталія Аркадіївна Бракер.

Небайдужість то того, що відбувається навколо, сформувалася в подвижника з дитинства. Як писала у спогадах його донька О. Ростовцева, навчаючись із восьми років у Київському кадетському корпусі (у спогадах Н. Бракер, натомість, зазначалося, що М. Федоровський закінчив курс у Полтавському кадетському корпусі), юнак жив наодинці зі своїми думками та мріями. Знайомих у Києві він не мав, у відпустки не йшов. За всі роки навчання мати чомусь жодного разу не провідала сина й не надіслала жодного листа. Дев'ять років життя пройшли в казенній обстановці, де єдиною розвагою було читання. Серед прочитаного й того, що найбільше вразило та, вочевидь, позначилося на подальшому житті подвижника, була «Хатина дядька Тома» Гарріет Бічер-Стоу. Бажання допомагати людям назавжди визначило життєвий шлях Миколи Федоровича (Люта О. М., 2000, с. 75).

Наприкінці 1850-х років за направленням військового керівництва штабс-ротмістр Федоровський прибув до повітового Єлисаветграда, де й продовжив службу в Ольвіопольському уланському полку. Як зазначали сучасники Миколи Федоровича, тогочасна місцева громадськість «хоча й палко співчувала реформам, та була якась розрізнена, розбивалася на окремі гуртки», не маючи жодних практичних цілей². На той час у Єлисаветграді не було установ, де б, на думку П. Рябкова (відомого громадського діяча, етнографа, археолога), «людина, схильна до громадської діяльності, могла б застосувати свої сили»³. Обмаль було і початкових навчальних закладів. До того ж більша їхня частина були приватними і через високу плату за навчання недоступними для містян. Тому «поважне міщанство було темним» (у місті не було й жодного народного училища) та «зубожілим через незнання ремесла й через встановлене правило або звичай купувати замість жалування горілку у хазяйському шинку. За такого порядку становище сімей було безрадісним. Природним виходом з нього було поширення не одної голої

¹ Бракер Н. А. Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисавету *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX століття*. Кн. 3. Київ, 1928. С. 46, 49.

² Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). Ф. 56. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 92.

³ Рябков П. З. *Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел. 1873–1898*. Єлисаветград, 1898. С. 3.

грамотності, але і практичних знань, які дали б можливість заробити насущний шматок хліба», писав М. Федоровський⁴.

Та й у самому полку, де панувало жорстоке ставлення до солдат, карти, пияцтво, де офіцери продавали казенний овес і привласнювали кошти, а також часто забирали собі гроші, які рідні присилали солдатам, життя для Миколи Федоровича виявилося нестерпним, згадує його донька. Подвижник почав виступати публічно, друкуватися в періодиці, вести пропагандистську роботу, виступати з доповідями на різноманітних зібраннях, що заборонялося військовим статутом. Одного разу командир полку, викликавши його, підійшов до Федоровського впритул і, водячи пальцем перед його носом, кричав: «Не личить кавалерійському офіцерові виступати публічно й писати статейки до газет. Так можуть вигнати з полку». Що подвижник і вирішив зробити, подавши рапорт про відставку з полку (Лютя О. М., 1999 (b), с. 14).

З 1859 р. він переходить на роботу викладачем географії та історії до Єлисаветградського юнкерського кавалерійського училища, отримавши більше можливостей присвятити себе громадській діяльності. Його цікавили найгостріші питання народної освіти. Він виступав за визнання переслідуваної української мови, за поширення серед простого люду корисних знань, опікувався розширенням зелених насаджень, відродженням шовківництва.

Невдовзі невеликий гурток прогресивної інтелігенції міста, згуртований Федоровським, ствердився в рішенні створити у Єлисаветграді перший безплатний навчально-освітній заклад, який зміг би забезпечити «навчання дітей грамотності», ознайомлення із загальноосвітніми предметами та «навчання корисним умінням». Таку мету й було прописано в першому параграфі статуту Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, відкритого 15 жовтня 1867 р. (Лютя О. М., 2000, с. 76–77).

Ось як описував ті події сам Микола Федорович: «Прийшовши до висновку, що необхідно поширювати освіту й корисні практичні знання, я по властивості мого характеру, не став відкладати справу в довгий ящик, не питаючи ні в кого ані поради ані дозволу, а помітивши поруч з в'язницею лимпачний сарай з проваленим дахом, я й почав збирати сюди для навчання грамоти дітей. А збирав я їх по домівкам, випрошуючи у рідних... всі ми тут просиджували над абеткою, а коли справа дійшла до читання «по верхах», то я перевів свою команду до купленого колишнього єврейського шинку... на розі Тюремного провулку та Вокзальної вулиці». Після офіційного відкриття училище ненадовго перебралося на Двірцеву вулицю, але потім знову повернулося до колишнього шинку, оскільки там був досить великий двір, де М. Федоровський виростив садок. Навчатися в чотирьох невеликих кімнатах учням було тісно, тому подвижник розпочав будувати кам'яний будинок. І все це робилося без будь-якого фінансування чи сторонньої допомоги. «Доводилося все робити на свій ризик... ніхто не хотів допустити, щоб без грошей можна було вибудувати кам'яний будинок... а між тим досвід мій підтвердив, що при бажанні й наполегливості й те, що здається неможливим – є здійсненим. Що необхідно, те є здійснюваним»⁵. Викладач Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища М. Пашковський писав: «Це училище зародилося на світ без усіляких коштів, ніби однією енергією Миколи Федоровича», а гроші для побудови кам'яного приміщення «були зібрані по дрібницях від чуйних людей, на яких М. Ф. міг впливати прикладом і словом»⁶.

М. Федоровський надовго став опікуном новоствореного закладу. Він мріяв «...припинити прийом малолітніх, приймати лише тих, хто закінчив міські училища і бажав навчатися ремеслам. Але... з моїм від'їздом з Єлисаветграду, ця думка була залишена... Я хотів завести гурто-

⁴ Сорокалетие просветительного общества. Воспоминания учредителя Н. Ф. Федоровского. *Ежегодник «Голоса Юга». Адрес-календарь и справочная книга по г. Елисаветграду и уезду, с диаграммами, рисунками, портретами и шаржами*. Елисаветград, 1913. С. 155.

⁵ Там само. С. 155–157.

⁶ Н. П. Николай Федорович Федоровский. (По личным воспоминаниям). *Голос Юга*. 1918. 10 (23) июня.

житок для селян з... повіту, що закінчили земські або міністерські школи, для навчання ремеслам з метою підготувати з них майбутніх викладачів ремесел по селам»⁷.

Подвижник узагалі прагнув максимально підвищити рівень ремісничо-грамотного училища, розширивши його майстерні, випускаючи повністю підготовлених спеціалістів з різноманітних ремесел і виробництв (шовківництва, бджільництва, городництва, садівництва, землеробства тощо), поширити його діяльність на весь Єлисаветградський повіт. Проте громадські потреби й тодішні умови змусили керівництво училища переглянути свої завдання: крім опанування ремесел, затвердженою навчальною програмою передбачалося вивчення і загальноосвітніх дисциплін (Люта О. М., 2000, с. 76–78).

Щоб підтримати новий заклад, Микола Федорович зібрав гурт однодумців, разом з якими заснував «Товариство російського ремісничо-грамотного училища». Для отримання матеріальної допомоги фундатори спершу звернулися до Єлисаветградського добродійного товариства (теж створеного 1867 р.). 1 грудня 1867 р. училище прийняли до його складу. На жаль, сподівання ініціаторів не справдилися. Товариство не раз відмовляло в матеріальній допомозі або ж ігнорувало подібні клопотання. Тому 11 жовтня 1871 р. 163 особи, очолювані М. Федоровським, підписали заяву про вихід із благодійного товариства й утворення самостійної організації, котра б реально дбала про ремісничо-грамотне училище⁸.

Такою установою стало «Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел», статут якого Міністерство внутрішніх справ затвердило 11 червня 1873 р. Цей унікальний просвітницький осередок Центральної України, що був першим товариством подібного характеру в провінційній Росії, проіснував до 1920 р. На відміну від Харківського «Товариства поширення в народі грамотності» (виникло 1869 р.), своєю метою єлисаветградські фундатори вбачали не тільки «розумовий та моральний розвиток ремісничого класу», а й «повідомлення технічних знань».

Щоб забезпечити своє дітище коштами, Микола Федорович звертався за підтримкою до багатьох впливових і заможних сучасників. Наприклад, до почесного громадянина Єлисаветграда, колишнього начальника Новоросійського військового поселення (1835–1850), члена Державної Ради, графа Дмитра Єрофійовича Остен-Сакена. «Всупереч сказанням про нього, – згадував Федоровський, – це був видатний громадянин і людина, хоча й старого покоління. Він допоміг мені виклопотати надзвичайно широкий на той час статут товариства, і в Одесі разом зі мною був у старих знайомих, запрошуючи їх вступити в члени товариства, – але важко відгукувалися на його заклик. За його посередництва я отримав згоду (у січні 1875 р.) прийняти на себе звання почесних президентів товариства Великої Княгині Марії Олександрівни (доньки Олександра II) та її чоловіка герцога Единбурзького, коли я був з графом Остен-Сакеном на царському огляді в Одесі, звідки Велика Княгиня поїхала до Англії».

Після заснування «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел» М. Федоровський продовжив очолювати ремісничо-грамотне училище. 13 жовтня 1873 р. зібрання товариства затвердило його на посаді опікуна (Люта О. М., 2000, с. 77–79).

Наступні три роки, перебуваючи у Єлисаветграді, просвітник серйозно переймався справами училища. Його кипуча діяльність постійно відзначалася членами «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел». У найскрутніші для училища часи він самовіддано працював, захоплюючи своїм прикладом інших. За спогадами М. Пашковського, коли вже було збудовано кам'яне приміщення для училища, не залишилося коштів для оплати праці вчителів. Проте М. Федоровський «зумів знайти безкоштовних викладачів серед тодішньої молоді та серед молодих викладачів духовного училища. В числі зовсім юних викладачів опинився й я, захоплений палким закликом організатора... Микола Федорович зумів зібрати пер-

⁷ Сорокалетие просветительного общества... С. 157–158.

⁸ Пашутин А. Н. *Исторический очерк г. Елисаветграда (печатается по изданию 1897 г.)*. Кіровоград, 1992. С. 117; Рябков П.З., Указ. соч. С. 10.

сонал і вмів підтримувати його на рівні гарячого викладацького ентузіазму. Час і роки занять в училищі за М. Ф. залишилися кращими спогадами моєї юності»⁹.

На жаль, багато запланованого фундатору реалізувати не вдалося. Однак ремісничо-грамотне училище все ж ствердилося й існувало тривалий час (як і товариство поширення грамотності та ремесел) без будь-якої державної підтримки. Учні заробляли кошти, виконуючи платні замовлення з тих ремесел, яких навчалися: столярного, слюсарного, токарного, ковальського, палітурного, різьбярства, чоботарства, шитва. Силами училища здійснювалися різноманітні доброчинні заходи, збори на його користь. Водночас школярі опановували й початкову освіту і під час перевірок демонстрували пристойні знання. Усі відвідувачі закладу разом з інспекторами народних училищ, що перевіряли навчальний стан, отримували позитивне враження. У жовтні 1873 р. опікун Одеського навчального округу у своєму листі М. Ф. Федоровському висловлював «щирю вдячність за турботу Вашу про ввірений Вам заклад». Цей лист став наслідком відвідин училища графом Д. Є. Остен-Сакеном, який знайшов його «у всіх відношеннях у чудовому стані». А 8 грудня 1899 р. у книзі візитів ремісничо-грамотного училища з'явився запис нового директора народних училищ Херсонської губернії п. Уарова: «Із задоволенням відвідав та оглянув училище і зрадів успіхам учнів у всіх відношеннях» (Люта О. М., 2000, с. 78–79).

Взагалі, за словами П. Рябова, за своїм типом і програмою викладання училище «різко виділялося з ряду всіх інших нижчих училищ того часу» і було практично «єдиним ремісничо-грамотним училищем не лише в Єлисаветграді, а й у всій Росії». На жаль, 1876 р. Микола Федорович переїздить до Києва, що відчутно вплинуло на подальший розвиток його починань – ремісничо-грамотного училища і «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел», – які втратили одного з найвідданіших своїх діячів. Вшановуючи одного з найперших і найвідданіших борців за українську освіту для українського народу в Єлисаветграді, збори «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел» 17 вересня 1878 р. одноголосно обрали М. Ф. Федоровського своїм почесним членом¹⁰.

Проте від'їзд не зашкодив М. Федоровському й надалі підтримувати активні зв'язки з єлисаветградськими однодумцями через регулярне листування, з висловлюванням нових ідей і порад. Так, 1885 р. подвижник запропонував заснувати при «Єлисаветградському товаристві поширення грамотності та ремесел» доброчинну Кирило-Мефодіївську бібліотеку морально-релігійного спрямування (з нагоди 1000-річчя від дня народження просвітителів), що теж було б конкретною реалізацією прямого завдання установи – «розумового та морального розвитку ремісничого класу». І хоча не одразу, з часом просвітянам усе ж таки вдалося відкрити в місті підпорядковану товариству безплатну народну бібліотеку-читальню, офіційно відкриту 3 грудня 1895 р. (Люта О. М., 1999 (а), с. 37–38).

Донька подвижника згадує, що за запрошенням «Товариства поширення грамотності та ремесел» Микола Федорович прибув до Єлисаветграда на 40-річний ювілей установи і читав там доповідь. Також він приїздив і на ювілей ремісничого училища та привіз прекрасні подарунки. «Чудовим рушником, розшитим шовками й мереживом, він декорував бюст Шевченка у своєму кабінеті. З Єлисаветграда приїжджала також делегація офіцерів, запрошуючи його на ювілей Ольвіопольського полку як старійшого офіцера, але він не поїхав» (Люта О. М., 1999 (b), с. 20–21).

Крім безпосередньої опіки найгострішими питаннями народної освіти, Миколу Федоровича турбувала й боротьба за визнання української мови без будь-яких обмежень. Посилені клопотання перед освітнім міністерством з приводу можливості друкуватися українською регулярно оберталися категоричною відмовою. На дозвіл загального україномовного книго-

⁹ Н. П. Вказ. праця.

¹⁰ Рябов П. З. Вказ. праця. С. 6, 17, 21, 23–24.

друкування пішли роки наполегливої, енергійної діяльності громадськості, до якої М. Федоровський доклав значних зусиль. Нарешті, заснувавши в Петербурзі благодійне «Товариство видання загальнокорисних та дешевих книжок для українського народу», Микола Федорович надіслав як подарунок один комплект його видань до «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел».

Також надзвичайно цікавило М. Федоровського шовківництво. З його легкої руки воно відродилося й поширилося в місцях життєдіяльності просвітителя. Ще працюючи в Єлисаветградському ремісничо-грамотному училищі, він розповсюдив це виробництво по місту та його околицях. Директор Комітету шовківництва (М. Ф. Федоровський був його дійсним членом), таємний радник С. А. Маслов у звіті 1870 р. повідомляв, що після відміни військових поселень, які не сприяли розвитку цього виробництва, це було перше його ведення на зруйнованій основі. А один з учнів Миколи Федоровича (А. Григорович) отримав подяку державного Комітету шовківництва за ознайомлення із цим видом господарства учнів Аджамського народного училища. На жаль, після від'їзду М. Федоровського в училищі цей промисел занепав і від нього залишився «лише далекий спомин у вигляді колекції коконів» (Люта О. М., 2000, с. 79–80). Вона експонувалася на художній виставці із художньо-ремісничим відділенням, яка була проведена в Єлисаветграді з 15 до 28 квітня 1913 р. «Єлисаветградським товариством поширення грамотності та ремесел»¹¹.

І зовсім окремо варто згадати про недооцінений та маловідомий внесок М. Федоровського в заснування першого українського професійного театру (1882 р.). Адже саме Микола Федорович згуртував любительський хор у стінах Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища та зібрав навколо нього драматичний гурток, спільними зусиллями яких і ставилися вистави перед місцевими мешканцями. Як стверджував подвижник, український композитор П. Ніщинський спеціально для них написав п'єсу «Вечорниці» (вперше поставлену 1875 р.)¹².

Саме цей гурток став першоосновою української професійної трупи М. Л. Кропивницького, що розпочала свою славетну діяльність виставами у єлисаветградському «Громадському клубі» на користь заснованого при ньому «Товариства допомоги бідним учням»¹³.

Не покладаючись на інших, як і завжди, М. Федоровський узяв на себе обов'язки організатора першого народного театру українською мовою. Він винайняв приміщення під театр, поїхавши до місцевого поміщика, котрий розпродував власний домашній театр, придбав за 100 крб завісу, реквізит. Залучив до облаштування установи місцевих юнкерів. Об'єднав серед них групи хористів, танцюристів, а найбільш здібних рекомендував в артисти трупи. «Репертуар для театру створювався його учасниками. Ставили п'єси: «Назар Стодоля», «Скаженні гроші» та ін.», – згадує його дочка. Саме в цьому самодіяльному колективі згуртувалася яскрава плеяда чудових зірок, корифеїв майбутнього українського театру: М. Л. Кропивницький, І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий), П. К. Тобілевич (Саксаганський), М. К. Тобілевич (Садовський), їхня сестра М. К. Тобілевич (Садовська-Барілотті, викладала в училищі співи), які згодом створили професійну трупу.

Взагалі прагнення розбудити в дітях національну самосвідомість і любов до України й усього українського стало видатною заслугою Миколи Федоровича Федоровського. У єлисаветградському училищі він перекладав українською мовою та розучував з учнями байки І. Крилова, українські вірші. «Пам'ятайте, діти, що Україна таки буде вільна», не раз повторював він. У садку закладу вихованці, як своєрідну данину пошани, насипали символічну могилу Т. Г. Шевченка, що згодом виросла в чималий курган (Люта О. М., 1999 (b), с. 14). Той курган став своєрідним пам'ятним знаком у національно-патріотичному формуванні світогляду

¹¹ *Єлисаветградское общество грамотности. Первая художественная выставка. 15–28 апреля 1913 г.* Єлисаветград, 1913. С. 25.

¹² Сорокалетие просветительного общества... С. 162.

¹³ Бракер Н. А. Вказ. праця. С. 48.

дітей. Професор Л. Куценко назвав Шевченківський курган у садку училища одним із перших пам'ятників Кобзареві в Україні, створених у стилі народної традиції¹⁴.

Звичайно, такі вчинки були ризикованими й небезпечними. Прихильникам просвітителя неодноразово доводилося клопотати про нього. «Граф Остен-Сакен був і моїм заступником, – пише Федоровський. – Одного разу інспектор народних училищ явився до училища і знайшов у класній шафі до сотні малоросійських книжок, а тоді вони дуже переслідувалися. Коли опікун навчального округу Голубцов повідомив про таке моє спрямування графові Остен-Сакену, то він відповів опікуну: “Про Федоровського не турбуйтеся, я його знаю”, і я обійшовся лише тим, що лише потрапив до списків неблагонадійних»¹⁵.

Іншим разом училище відвідали чергові перевіряючі разом із поліцмейстером. Як пише Н. Бракер, один із них звернувся «до дівчинки, що впала йому в око», звелівши продекламувати який-небудь вірш. «Жвава дівчинка й одкатала йому українську байку. Усі зблідли з переляку, а старий слухає собі та з ласкавим усміхом качає у такт головою, а потім ще й похвалив дівчинку. Коли вже виходили, поліцмейстер сказав Федоровському: «Щастя ваше, що він глухий, а то усім вам добре б досталося».

«Але найбільше дбав М. Федоровський про українські співи», – далі згадувала Н. Бракер¹⁶. «Скажу ще про гурток любителів, – писав сам Микола Федорович у спогадах, – що виник і згуртувався навколо училища. В самому училищі були чудово поставлені співи учителем А. М. Богдановим... Училищний хор відмінно співав і в церкві. Ми робили прогулянки по сусідніх селах і там співали по церквах, захоплюючи сільських парафіян. У нас був заведений порядок, що всякий земляк, який проїздив з Одеси до Києва або назад, обов'язково повинен був привезти й розучити з нами хоч одну нову гарну малоросійську пісню, а потім усе училище співало перед заняттями або після»¹⁷.

Яскрава особистість та чудова людина, природжений педагог, талановитий організатор, відданий патріот, громадський і культурний діяч, дослідник, публіцист, благодійник. У складних умовах другої половини XIX століття Микола Федорович послідовно й успішно втілював свої прогресивні починання задля покращення умов життя насамперед простого народу, задля ствердження української мови та культури загалом. Серед основних його єлисаветградських здобутків – унікальні культурно-освітні осередки: ремісничо-грамотне училище й товариство поширення грамотності та ремесел, що стали першими установами подібного характеру тодішньої провінційної Росії, а також гуртування артистичної труп першого українського театру корифеїв. Не менш плідною була й повсякденна робота в галузі якомога ширшого використання української мови, україномовних книжок, популяризації українських пісень і літературних творів. Заслуги Миколи Федоровича Федоровського перед українським народом безперечні, а його досвід у справі національно-культурного становлення України заслуговує окремої уваги науковців та пам'яті нащадків.

Список літератури

Боса І. О., 2011. Роль Товариства поширення грамотності та ремесел у художньому житті Єлисаветграда на межі XIX–XX ст. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. Вип. 11. 145–150.

Босько В. М., 2004. *Визначні постаті Степової Еллади: до 250-річчя заснування фортеці Святої Єлисавети, міста Єлисаветграда та 65-річчя утворення Кіровоградської області*. Кіровоград. Ч. 1.

Калініченко Н. А., 2016. Просвітницька діяльність М. Ф. Федоровського. *Педагогічний альманах*. Вип. 31. 250–257.

¹⁴ Шевченко С. І. Тараса Шевченка увічнили на Інгулі першим URL: [https://persha.kr.ua/news/29365-tarasa-shevchenka-uvichnili-na-inguli-pershim.html](https://persha.kr.ua/news/29365-tarasa-shevchenka-uvichnili-na-inguli-pershim) (01.11.2014).

¹⁵ Сорокалетие просветительного общества... С. 159.

¹⁶ Бракер Н. А. Вказ. праця. С. 47–48.

¹⁷ Сорокалетие просветительного общества... С. 159.

Люта О.М., 1999 (а). Діяльність Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища у складі «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел (жовтень 1867 – січень 1912 рр.)». *Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Ч. І. 112–118.

Люта О.М., 1999 (b). М. Ф. Федоровський (1838–1918). *Невтомний трудівник на народній ниві*. Кіровоград.

Люта О.М., 1999 (с). Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда. *Бібліотечний вісник*. № 5. 37–41.

Люта О. М., 2000. Талан Миколи Федоровського. *Пам'ять століть*. № 1–2. 75–82.

Олізько О. В., 2020 (а). Внесок педагогів-просвітильників у становлення та розвиток Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамоти та ремесел. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 190. 192–196.

Олізько О. В., 2020 (b). Етапи розвитку Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамоти та ремесел (1973–1914). *Інноваційна педагогіка*. Вип. 29. 24–27.

Олізько О. В., 2020 (с). М. Федоровський – засновник Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 28. 44–47.

Філоненко О. В., 2015. *Педагогічна думка на Єлисаветградщині в першій третині ХХ століття. Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ ст.)*. Кіровоград.

Vladislav Zatuliyviter

“THE FIRST UKRAINIAN PUBLIC FIGURE” OF YELISAVETGRAD

The article reveals the insufficient researched national and patriotic, cultural and educational activities of Mykola Fedorovich Fedorovsky, who was a hard worker in the national field in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th centuries. Being a talented social activist, a community organiser, an educator, a publicist, a philanthropist and a military personnel, he worked hard on the claim of the ukrainian culture and national self-identification among the population of the Yelisavetgrad Region. That was a brave and risky work in the conditions when the cultural and educational policy of tsarism was closely intertwined with the national one for the sake of gradual fusion of all national regions in one state through such things as denationalization and forced russification. Besides, the military service specificity also foresaw a number of limitations. Nevertheless, the activist made a great effort to form an extended successful history of the Yelisavetgrad crafts and literacy specialized school and the Society for the dissemination of literacy and crafts. Those unique and specific institutions refined the cultural and educational level of the population significantly. Different charitable Sunday reading rooms of progressive literature were organized by the efforts of the teachers and students of the Yelisavetgrad crafts and literacy specialized school, members of the Yelisavetgrad literacy and crafts society among the townspeople and in addition they arranged various dramatic performances, different concerts, art exhibitions and a free public library-reading room was established. Besides, an active organisational work of M. Fedorovsky was a fundamental part in the formation of the first professional Ukrainian Coryphaei theater. The article also shows a number of examples where Mykola Fedorovich Fedorovsky propagandized and expanded systemically and persistently the ukrainian language, art, national and patriotic education for the sake of development of ukrainization of the region. The Yelisavetgrad prolific period of life of the dedicatee was the time when local progressive intelligence was developing and clustering on a national and humanistic basis where the central role of M. Fedorovsky was undisputable.

Key words: M. Fedorovsky, cultural and educational, educational public and patriotic activities, Yelisavetgrad society for the dissemination of literacy and crafts, Yelisavetgrad literacy and crafts specialized school, Coryphaei theater.

References

Bosa I. O., 2011. Rol Tovarystva poshyrennia hramotnosti ta remesel u khudozhnomu zhytti Yelysavethrada na mezhi XIX–XX stolit [The role of the Society for the dissemination of literacy and crafts in the artistic life of Yelisavetgrad at the turn of the XIX–XX centuries]. *Ukrayinske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennya, retsenziyi*. Vyp. 11. 145–150. (In Ukrainian).

Bosko V. M., 2004. *Vyznachni postati Stepovoyi Ellady: do 250-richchya zasnuvannya fortetsi Svyatoyi Yelyzavety, mista Yelysavethrada ta 65-richchya utvorennia Kirovohradskoyi oblasti* [Prominent figures of Steppe Hellas: on the 250th anniversary of the founding of the fortress of St. Elizabeth fortress, the city of Yelisavetgrad and the 65th anniversary of the Kirovograd region]. Kirovohrad. Ch. I. (In Ukrainian).

Kalinichenko N. A., 2016. Prosvitnytska diialnist M. F. Fedorovskoho [The educational activity of M.F. Fedorovskyi]. *Pedahohichniy almanakh. Vyp. 31.* 250–257. (In Ukrainian).

Lyuta O. M., 1999 (a). Diialnist Yelysavethradskoho remisnycho-hramotnoho uchylyshcha u skladi “Yelysavethradskoho tovarystva poshyrennia hramotnosti ta remesel” (zhovten 1867 – sichen 1912) [Activities of the Yelisavetgrad craft and literacy school as part of the “Yelisavetgrad Society for the dissemination of literacy and crafts” (October 1867 – January 1912)]. *Naukovi zapysky: Zbirnyk naukovykh statei NPU im. M. P. Drahomanova.* Ch. I. 112–118. (In Ukrainian).

Liuta O. M., 1999 (b). *M. F. Fedorovskyi (1838–1918): Nevtomnyi trudivnyk na narodnii nyvi* [M. F. Fedorovskyi (1838–1918): A tireless worker in the people's field]. Kirovohrad. (In Ukrainian).

Liuta O. M., 1999 (c). Persha narodna biblioteka-chytalnia m. Yelysavethrada [The first public library-reading room in the city of Yelisavetgrad]. *Bibliotechnyi visnyk.* № 5. 37–41. (In Ukrainian).

Liuta O. M., 2000. Talan Mykoly Fedorovskoho [The Talent of Mykola Fedorovskyi]. *Pamiyat stolit.* № 1–2. 75–82. (In Ukrainian).

Olizko O. V., 2020 (a). Vnesok pedahohiv-prosvitnykiv u stanovlennia ta rozvytok Yelysavethradskoho blahodiinoho tovarystva poshyrennia hramoty ta remesel [The contribution of educator-enlighteners to the formation and development of the Elisavetgrad charitable Society for the dissemination of literacy and crafts]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky.* Vyp. 190. 192–196. (In Ukrainian).

Olizko O. V., 2020 (b). Etapy rozvytku Yelysavethradskoho blahodiinoho tovarystva poshyrennia hramoty ta remesel (1873–1914) [Stages in the development of the Elisavetgrad charitable Society for the dissemination of literacy and crafts (1873–1914)]. *Innovatsiina pedahohika.* Vyp. 29. 24–27. (In Ukrainian).

Olizko O. V., 2020 (c). M. Fedorovskyi – zasnovnyk Yelysavethradskoho tovarystva poshyrennia hramotnosti ta remesel [M. Fedorovskyi – founder of the Elisavetgrad Society for the dissemination of literacy and crafts]. *Innovatsiina pedahohika.* Vyp. 28. 44–47. (In Ukrainian).

Filonenko O. V., 2015. Pedahohichna dumka na Yelysavethradshchyni v pershii tretyni XX stolittia [Pedagogical thought in the Elisavetgrad region in the first third of the 20th century]. *Narysy z istorii pedahohichnoi dumky (persha tretyna XX st.).* Kirovohrad. (In Ukrainian).

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025